

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1009>

KOZAN VE GÂVUR DAĞLARI HAKKINDA BİR LÂYİHA

Saim YÖRÜK*

Özet

XIX. yüzyıl Osmanlı tarihinin aydınlatılması için meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik olayların etkilerinin derinlemesine incelenip tahlil edilmesi gerekmektedir. Bu zorunluluk, çağının hadiselerine şahitlik etmiş olan Osmanlı devlet adamlarının, aydınlarının ve yazarlarının içinde buldukları döneme dair kaleme aldıkları eserlerin önemini arttırmaktadır. Bu hususta pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaktadır. Bunlar içerisinde yer alan bir eser de Cevdet Paşa'ya ait olup Kozan ve Gâvur Dağları bölgesinde meydana gelen siyasi ve sosyal olaylar hakkında bilgiler vermektedir.

Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde önemli görevlerde bulunmuş, Osmanlı tarihinde önemli yer tutan şahsiyetlerdendir. Bu çalışmada, Cevdet Paşa'nın başında bulunduğu Fırka-i İslâhiye'nin 1864 - 1867 tarihleri arasında gerçekleştirdiği faaliyetleri hakkındaki lâyihasının tanıtımı ve değerlendirmesi yapılmıştır. Lâyihada Fırka-i İslâhiye'nin Kozan ve Gâvur Dağları bölgesinde yaptığı faaliyetlere dair bilgiler yer almaktadır.

Yapılan bu çalışmada, şimdiye kadar varlığından bahsedilmeyen, söz konusu lâyihanın müellif nüshası incelemeye tabi tutulmuştur. Bu çalışmayla, Cevdet Paşa'nın bir eseri, ilk kez gün yüzüne çıkarılmış ve birinci elden tarihi bir kaynak bilim dünyasının hizmetine sunulmuştur. Kısacası, bu kaynağın mahiyeti, eserin etkik ve tahlili, müellifine dair malûmat ve Osmanlı tarihi için önemi bu çalışmanın konusunu teşkil etmiştir.

Anahtar kelimeler: *Cevdet Paşa, Fırka-i İslahiye, Lâyiha*

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

A Brochure on Kozan and Gâvur Mountains

Abstract

The effects of political, social and economic events of the 19th century should be examined and analyzed in depth in order to illuminate the Ottoman history. This requirement increases the significance of the works the Ottoman statesmen intellectuals and authors, who witnessed the times, penned about the era. Many studies were and are being conducted on the topic. One of the abovementioned works is by Cevdet Pasha and provides information about the political and social events that took place in the region of Kozan and Gâvur mountains.

Cevdet Pasha was an important figure during in the final period of the Ottoman Empire and held important offices. In the present study, the presentation and evaluation of his brochure about the activities of the Fırka-i İslâhiye, which he headed between 1864 and 1867, were conducted. In the Brochure, information about the activities of Fırka-i İslâhiye in Kozan and Gâvur mountains region.

In this study, the author's copy of the brochure, the existence of which was not mentioned until now, was scrutinized. In the present study, a work of Cevdet Pasha was discovered and added to the scientific literature. In short, the content of the present study included the nature of this resource, the examination and analysis of the work, providing information about the author, and his significance in Ottoman history.

Keywords: *Cevdet Pasha, Fırka-i İslahiye, Brochure.*

1. Giriş

Osmanlılar, XIX. yüzyılda bir yandan komşu ve Avrupalı devletlerle savaşırken içeride de isyanlarla uğraşmak ve çağının gereği olarak reformlar yapmak zorunda kalmıştır. Muhtelif yerlerde yaşanan isyan ve işgal hadiseleri Osmanlılar için çözülme ve çöküş dönemi olarak görülmektedir. Yaşanan bu hadiselerin yorumlanması, değerlendirilmesi ve gerçeğe uygun olarak ortaya konulması için Osmanlı tarihi kaynaklarının tespit, tahlil ve tenkit edilmesi zorunludur. Buna göre Osmanlı tarihinin ana kaynaklarını teşkil eden arşiv kaynakları ve vak'anüvis tarihlerinin yanı sıra döneme ışık tutan yazma eserlerin saptanması, karşılaştırılması ve yorumlanması, güç bir iş olmakla birlikte, gereklidir. Bu kaynakların tanıtılması, ilmî usullerle metinlerinin hazırlanması ve ilim âlemine sunulmasından sonra Osmanlı tarihinin siyasî, sosyal ve idarî yönden aydınlatılması mümkün olacaktır. Bu sebeple el yazması eserler, tarih yazımı için birinci elden kaynaklardır. Osmanlı tarihi alanında çalışanlara kaynak teşkil eden bu yazma eserler, ana hatlarıyla tasnif edilecek olur ise, lâyiha, gazâvatnâme, zafernâme, fetihnâme ve Tevârih-i Âl-i

Kozan ve Gâvur Dağları Hakkında Bir Lâyiha

Osmân olarak bilinmektedir. Bu tür kaynaklardan faydalanırken müellifinin kim olduğundan başka eserin müellif nüshasının bulunup bulunmadığına ve içeriğine de dikkat edilmesi gerekir.

Osmanlı tarihine ışık tutan, oldukça önemli bilgiler ihtiva eden ve araştırmacılara yol gösteren kaynaklar arasında lâyihalar önemli yer tutmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın konusunu da bir lâyiha teşkil etmektedir.

Lâyiha, kelime olarak “hâtıra gelen tertîb, tasavvur” demektir. Arapça asıllı bir kelime olan lâyiha (lâiha: لا حه) “düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesi” anlamına gelmektedir.¹ Osmanlı bürokrasisinde ise rapor veya taslak türü belge anlamında kullanılmıştır.² Osmanlılar, lâyihayı rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge türü için kullanmışlardır. Bunlardan rapor içerikli hazırlananlardan en yaygın olarak bilinenleri ıslahat lâyihaları olup herhangi bir konuda düşünülen ıslahatın kaleme alınmış şeklidir. Rapor içerikli ikinci lâyiha türü ise bir memuriyet veya teftiş sonrası tespit edilen hususların kaleme alınmasıyla ortaya çıkmıştır. Üçüncü tip lâyihalar ise bir mesele hakkında görüş ve bilgilendirme amacıyla hazırlanmıştır.³

Birçok Osmanlı aydını dönemine ya da muhtelif konulara dair lâyihalar yazmıştır. Son dönem Osmanlı aydınlarından ve devlet adamlarından birisi de Cevdet Paşa’dır.

Bu çalışmada şimdiye kadar bilinmeyen ve XIX. yüzyıl Güney Anadolu’sunun siyasi ve sosyal durumu hakkında mühim bilgiler ihtiva eden, Sultan Abdülaziz zamanında (1861 - 1876) kaleme alınmış, Cevdet Paşa’nın Kozan ve Gavur Dağı’nın ıslahı hakkında değerli bilgilerini içeren lâyihası tetkik ve tahlil edilerek ilim âlemine tanıtılmaya çalışılmıştır.⁴ Lâyihanın tanıtımına geçmeden önce müellifin hayatı hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

2. Lâyihanın müellifi

1823 yılında Bulgaristan’ın Lofça kasabasında doğan Cevdet Paşa (1823 - 1895), Osmanlı’nın son dönemlerinde yaşamış önemli devlet adamlarındandır. Tanzimat devrinin önemli bir devlet adamı olduğu kadar

¹ Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Türki*, İstanbul 1317, s. 1236. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (24. Baskı), Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 544.

² Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2010, s. 373.

³ Lâyiha hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Lâyiha”, *DİA*, c. 27, Ankara 2003, s. 116 - 117.

⁴ Söz konusu lâyiha tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

aynı zamanda tarihçi, hukukçu, edip, eğitimeci ve sosyologdur. Cevdet Paşa'nın büyük bir ilim ve fikir adamı olarak yetişmesinde özel gayretlerinin önemli ölçüde etkisi olmuştur. İlk tahsilini Lofça'da yapmış ve buradaki âlimlerden dersler almış ve daha iyi eğitim alması için 1839 yılı başlarında büyükbabası tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da iken devrin önemli âlimlerinden dersler almıştır. Asıl adı Ahmed olup Cevdet mahlasını İstanbul'da öğrenim gördüğü sırada Şair Süleyman Fehîm Efendi'den almıştır (1843). Öğrenim hayatını 1844 yılında tamamladıktan sonra devlet hizmetine Ocak 1844'te Rumeli kazaskerliğine bağlı Premedi Kazâsı kadılığı ile başlamış ve devamında sadrazamlık vekâletine kadar birçok önemli görevlerde bulunmuştur. 1850'lerde Darümuallimîn Müdürlüğü, Maarif Nazırlığı (1873 - 1876 yılları arasında üç kez), Adliye, Dâhiliye, Evkaf Nazırlıkları, Encümen-i Dâniş üyeliği yapmış, okul kitapları, hukuk ve tarih alanında değerli eserler bırakmıştır. Kısa bir hastalıktan sonra 26 Mayıs 1895'te Bebek'teki yalısında vefat etmiş ve Fâtih Sultan Mehmed Türbesi hazînesine defnedilmiştir.⁵

Cevdet Paşa'nın başarıyla yaptığı görevlerden biri de Mayıs 1865'te Derviş Paşa ile birlikte Fırka-i İslâhiye'nin başında Gâvur ve Kozan Dağları bölgesine gönderilmesidir. Bu göreve getirilmesinde, 1861 yılında İşkodra'da meydana gelen isyanı bastırmak üzere "me'mûriyyet-i fevka'l-âde" ile görevlendirilmesi ve iki ay gibi kısa bir sürede bu vazifesini başarıyla tamamlaması, 1863 yılı ortalarından itibaren bir buçuk yıl içinde Bosna'da gerekli ıslahatı gerçekleştirip masrafı bölge halkı tarafından karşılanmak üzere iki alay asker tanzimine muvaffak olması da etkili olmuştur. Bu başarıları dolayısıyla o zamana kadar hiçbir ilmiye mensubuna verilmemiş olan ikinci rütbeden "Nişân-ı Osmânî" ile mükâfatlandırılmıştır. Hemen ardından da Kozan tarafına gönderilmiştir. Derviş Paşa ile birlikte Fırka-i İslâhiye'yi oluşturup Çukurova, Gâvur (Amanos) ve Kozan Dağlarını dolaşmış, altı ay içinde gerekli ıslahatı yapmıştır.⁶

⁵ Yusuf Halaçoğlu - M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *DİA*, c. 7, Ankara 1993, s. 443 - 445.

⁶ Y. Halaçoğlu - M.A. Aydın, "Cevdet Paşa", s. 444; Ali Ölmezoğlu, "Cevdet Paşa", *İA*, c. III, İstanbul 1993, s.115 - 116.

3. Lâyiha hakkında

3.1. Lâyihanın adı, te'lif sebebi ve tarihi

Lâyiha, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları Bölümüne B.031 numara ile ve kütüphane kataloğuna *Kozan ve Gâvur Dağı Hakkında Lâyiha* adıyla kaydedilmiştir. Bir ebru üzerinde, cilt kapak ve iç kapaktan farklı olarak, kırmızı mürekkeple “*Kozan ve Gâvur Dağı Ahvâline Dâir*” ibaresi vardır. Eserin iç kapağında “*İşbu makale risâlesi Cevdet Paşa merhûmun Fırka-i İslâhiye ile Kozan ve Gâvur Dağı havâlisindeki ahvâlden bir nebze ve icraatın hâkî olub kendi kalemiyle yazılmıştır*” notu düşülmüştür. Bu notlardan, yazar tarafından lâyihaya bir ismin verilmediği, verilmiş olması durumunda da sonraki dönemlerde bir şekilde yazar ve lâyiha ismi bulunan sayfanın veya eser kapağının kaybolduğu akla gelmektedir. Bu sebeple söz konusu notlar, eserin yazılmasından sonraki dönemde yapılan ciltleme, kayıt yenileme sırasında ya görevliler ya da başka okuyucular veya araştırmacılar tarafından düşülmüş olmalıdır. Lâyihanın katalog bilgisinde, dış ve iç kapağında isimlendirme konusundaki bu farklılığın nedeni olarak, yazar tarafından lâyihanın başında bir ismin verilmemesinden ya da içeriğinde künyesinin bulunmayışından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Yazar, lâyihanın te'lif sebebi hakkında açıklayıcı bilgi vermemektedir. Lâyihanın başında “*Defter-i Hâkânî Nezâreti-i Celîlesi'ne*” ifadesinden günümüzdeki karşılığı olan Tapu ve Kadastro Bakanlığı'na hitaben yazıldığı anlaşılmaktadır. İç kapakta, yukarıdaki nottan hemen önce, siyah mürekkeple yazılmış “*Yazılmayub bilâ-nass kalmışdır*” ifadesi yer almaktadır. Bu ifadelerden, yapılan lâyiha çalışmasında asıl metnin temize çekilmediği, dolayısıyla Defter-i Hâkânî Nezâreti'ne de sunulmasından vazgeçildiği anlaşılmaktadır. Cevdet Paşa'nın benzer içerikteki diğer eserleri *Tezâkir* ve *Ma'rûzât* gibi, muhtemelen, bu eserini de görev ya da talep üzerine kaleme almış olmalıdır.

Lâyihanın ne zaman kaleme alındığı konusunda tarih verilmemektedir, ancak metinde geçen bazı ifadelerden söz konusu lâyihanın kaleme alındığı zaman anlaşılabilir. Bu ifadelerden birincisi şudur: İlk sayfada lâyihanın Defter-i Hâkânî Nezâreti'ne hitâben yazıldığı ifade edilmektedir.⁷ Defter-i Hâkânî Nezâreti ise Defterhâne'nin büyüyen yapısına uygun olarak 23 Kasım 1871 tarihinde emânetten nezârete dönüştürülmesiyle ortaya

⁷ İAK, MC – Yz. B.31, *Kozan ve Gâvur Dağı Hakkında Lâyiha*, vrk. 1/a.

çıkıştır.⁸ Bu bilgiye göre lâyiha, 1871 yılı ortalarından sonra kaleme alınmıştır. İkinci ifade ise şudur: Lâyihada Yusuf Ağa'nın isyanı hakkında bilgi verirken Ahmed Muhtar Paşa'ya değinmiş ve onun hakkında parantez içerisinde “*Şimdi Yemen Valisi ve kumandanı olan zâtdır*” ifadesini kullanmıştır.⁹ Ahmed Muhtar Paşa'nın, Yemen valiliği ve kumandanlığı görevinde 1871 - 1872 yıllarında bulunduğu bilinmektedir.¹⁰ Lâyiha'nın ne zaman kaleme alındığı hakkında bilgi veren diğer bir ifade ise Fırka-i İslâhiye'nin Kişnez Karyesi'nden Hacı Osmanlı Karyesi'ne hareketi sırasında Mîr-livâ Yâver Paşa hakkında parantez içerisinde yer verdiği “*Hâlen serasker olan zâtdır*” ifadesidir.¹¹ Yâver Paşa, seraskerlik¹² görevinde 1872 Temmuz ile Ekim ayları arasında bulunmuştur.¹³ Bu bilgiye göre lâyiha, 1872 yılı içerisinde Temmuz – Eylül aylarında Cevdet Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu sırada kaleme alınmış olmalıdır.

3.2. Lâyiha'nın şekli özellikleri, dil ve üslûbu

Lâyiha, sarı karton cilt kapaklıdır. Kapağın sırt kısmında ise deri kullanılmıştır. Kapağın iç kısmında battal ebrusu (tarz-ı kadîm)¹⁴ yer

⁸ BOA, İMMS. Dos. No: 42/1724, vrk. 1, 10 Ramazan 1288/23 Kasım 1871 tarihli irade; Mehmet Yıldırım - Songül Kadioğlu, *Defterhânededen Tapu ve Kadastro'ya "Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün Tarihçesi"*, TKGM Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 182.

⁹ İAK, MC – Yz. B.31, *Kozan ve Gâvur Dağı Hakkında Lâyiha*, vrk. 9/a.

¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yayına Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. XII.

¹¹ İAK, MC – Yz. B.31, *Kozan ve Gâvur Dağı Hakkında Lâyiha*, vrk. 5/a.

¹² Farsça ser (baş) ve Arapça asker kelimelerinden oluşan ser-asger “baş asker, ordu kumandanı, başkumandan” demektir. Osmanlılarda sefere çıkan orduya kumanda edenlere klasik dönemde genellikle serasker ve ser-dâr, son dönemlere doğru yalnızca serasker unvanı verilmiştir. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından kurulan yeni ordu ve askerî teşkilâtla birlikte serasker Osmanlı kara ordusunun en yüksek rütbeli kumandanının unvanı olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Yüksel Çelik, “Serasker”, *DİA*, c. 36, Ankara 2009, s. 547 - 549; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C. IV, İstanbul 1311, s. 778 - 781; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 6, Haz. Nuri Akbayar, YKY., İstanbul 1996, s. 1769 - 1771.

¹³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C. IV, s. 780; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 6, s. 1771.

¹⁴ Ebrû, kitle veya benzeri maddelerle yoğunluğu artırılmış su üzerine özel fırçalar yardımıyla boyaların serpilip, orada meydana gelen desenlerin kâğıda alınmasıyla elde edilen sanata denir. Ahmet Saim Arıtan, “Türk Ebrû San'atı ve Bugünkü Durumu”, *Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 5, Konya 1999, s. 441. Ebru sanatında kullanılan birçok ebru çeşidi vardır. Bunlardan boyaların sadece fırça yardımıyla kitle üzerine serpilmesiyle oluşturulan ve iğne ya da tarak gibi herhangi bir araçla müdahalede bulunulmadan yapılan mermer desenli ebru çeşidine Battal ebrusu denir. Ebru sanatında kullanılan ebru çeşitleri

Kozan ve Gâvur Dağları Hakkında Bir Lâyiha

almaktadır. Rik'a¹⁵ olarak kaleme alınan lâyiha'nın boyutları 375x235 mm ölçüsündedir. Yazı alanının ölçüsü ise her sayfada değişmektedir. Sayfa kenarlarında boş kalan yerlere daha sonradan ilave notlar eklenmiştir. Bu notlar, asıl metni tamamlayıcı ya da açıklayıcı niteliktedir. Lâyiha kaleme alınırken siyah mürekkep kullanılmıştır. Lâyiha on iki varaktan oluşmaktadır ve her sayfadaki satır sayısı farklılık göstermektedir. 11/a varak boştur. 11/b varakta ise Batı Avrupa ve Amerika'daki köleliğin tarihi geçmişi hakkında bilgi bulunmaktadır. Ayrıca bu sayfanın rengi ve boyutu, diğer sayfalardan biraz farklı olup ciltleme sırasında sonradan eklenmiş izlenimi vermektedir. Lâyhada, istinsah edildiğine dair her hangi bir not bulunmamaktadır.

Lâyhada yazıların açık ve okunur durumda olduğu söylenebilir. Bazı sayfalarda yer yer karalamalar, üstü çizilmiş kelimeler, cümleler bulunmaktadır. Yine bazı sayfalarda, cümle içinde unutulmuş kelime veya cümleler derkenar olarak yazılmıştır. Bu notlar, asıl metni tamamlayıcı ya da açıklayıcı niteliktedir. Bu da lâyiha'nın ilk kaleme alındığı şekli ile günümüze ulaştığını göstermektedir. İçerisindeki bazı ifadelerden lâyiha'nın bir devlet büyüğüne ya da sunulmak üzere hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Cevdet Paşa'nın diğer eserleri gibi bu lâyihası da devrine göre akıcı bir uslûb ve sade bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Eserin birkaç yerinde son derece edebî incelikle yazılmış Arapça ve Türkçe sözler yer almaktadır.

3.3. Lâyiha'nın muhtevâsı

Cevdet Paşa, lâyihasının başında “*Fırka-i İslâhiye ma'rifetiyle zabt ve islah olunan yerlerin bazı ahvâl-i ihtilâliyesi*” başlığı altında öncelikle bölgenin yakın tarihi, sefer öncesi bölgenin coğrafî, idari, sosyal, iktisadi, askeri ve asayiş durumu hakkında bilgiler vermiştir.¹⁶ Devamında “*Fırka-i İslâhiye'nin icmâl-i harekât ve teşebbüsâtı*” başlığı altında ise firkanın kurulmasından, harekât için yapılan hazırlıklarından, İskenderun'a çıkması ile

hakkında daha fazla bilgi için bkz. Türk Kütüphaneciler Derneği, *Osmanlı İmparatorluğunda Yazma Eser ve Ferman Süsleme Sanatı*, Haz. Hüseyin Odabaş - Coşkun Polat, Ankara 2015, s. 104 - 105; Ahmet Saim Arıtan “Türk Ebru Sanatı”, *Türkler*, c. 12, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 336.

¹⁵ Rik'a, hat sanatında çabuk, kolay yazma ve okuma ihtiyacından doğmuş, kalemin tabii akışına uygun divanî özelliklerini taşıyan bir yazı türünün adıdır. Osmanlılar tarafından geliştirilmiş bir yazı türü olup XIX. yüzyılda günlük hayatta, mektuplarda ve resmî yazılarda yaygın biçimde kullanılmış, resmî yazışmalarda sıkça kullanılmıştır. Rik'a yazısı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Muhittin Serin, “Rik'a”, *DİA*, c. 35, Ankara 2008, s. 108.

¹⁶ İAK, MC – Yz. B.31, *Kozan ve Gâvur Dağı Hakkında Lâyiha*, vrk. 1/a - 2/b.

birlikte Gâvur Dağı bölgesindeki faaliyetlerinden bahsetmiştir.¹⁷ Gâvur Dağı faaliyetlerinden sonra Kozan bölgesindeki faaliyetlerine değinmiştir.¹⁸ Kozan bölgesindeki faaliyetlerinden sonra Derviş Paşa ile İstanbul'a dönüşünü ve İstanbul'da yaşanan gelişmeleri konu almıştır.¹⁹ Lâyihanın sonlarına doğru ise Halep valiliği sırasında bölgede yapmış olduğu faaliyetleri konu etmiştir.²⁰ Kısacası layiha, Fırka-i İslâhiye'nin 1864 Haziran ayı başlarında kurulmasından 1867 Mayıs ayı ortalarına kadar geçen sürede bölgede yapmış olduğu faaliyetleri konu almıştır. Lâyiha, Cevdet Paşa'nın diğer eserleri *Tezâkir* ve *Ma'rûzât* ile karşılaştırıldığında söz konusu bölge ile ilgili bilgilerin özet halinde verildiği anlaşılmaktadır.

3.4.Lâyihanın kıymeti ve müellifin diğer eserleri ile karşılaştırılması

Çalışmaya konu olan “*Kozan ve Gâvur Dağı Ahvâline Dâir*” başlıklı lâyiha, XIX. yüzyıl ortalarında Güney Anadolu'nun siyasi ve sosyal yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Lâyiha, Cevdet Paşa merkezli olmakla birlikte, genel anlamda lâyihaların, umumi Osmanlı tarihlerinin eksik bıraktıkları kısımları, verdikleri bilgilerle tamamladıkları göz önüne alındığında, bu tür eserlerin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Söz konusu lâyiha, Fırka-i İslâhiye'nin faaliyetleri hakkında bilgiler aktaran birinci elden bir kaynaktır. Cevdet Paşa'nın lâyihada verdiği bilgiler, kendi gördüklerinin ve yaşadıklarının yazıya geçirilmesinden oluşmaktadır.

Osmanlı tarihinde bir devlet adamının görevi süresince meydana gelen birtakım olayları tarihi sıraya göre aktaran klasik formdaki eserlerden farklı olarak bu lâyihada; Fırka-i İslahiye'nin harekâtıyla çehresi değişen Kozan ve Gâvur Dağları bölgesinde yapmış olduğu harekât ve bu harekâtın bölgede meydana getirdiği siyasî, ictimai ve iktisadî değişiklikler hakkında önemli bilgiler bulmak mümkündür.

Cevdet Paşa'nın incelemeye tabi tutulan bu eseri, XIX. yüzyılın başlarından itibaren siyasi ve sosyo - iktisadi açıdan Kozan ve Gavur Dağları bölgesindeki devlet düzenini bozan isyanlar, eşkıyalık olayları ve yerel aileler hakkında önemli bir kaynaktır. Ayrıca bu lâyiha, özellikle Kozanoğlu Ömer Ağa, Ahmed Ağa, Yusuf Ağa, Ali Bekiroğlu Ali Ağa, Dede Bey, Deli Halil ve

¹⁷ İAK, MC – Yz. B.31, *Kozan ve Gâvur Dağı Hakkında Lâyiha*, vrk. 2/b - 6/b.

¹⁸ İAK, MC – Yz. B.31, *Kozan ve Gâvur Dağı Hakkında Lâyiha*, vrk. 6/b - 9/b

¹⁹ İAK, MC – Yz. B.31, *Kozan ve Gâvur Dağı Hakkında Lâyiha*, vrk. 9/b - 10/a.

²⁰ İAK, MC – Yz. B.31, *Kozan ve Gâvur Dağı Hakkında Lâyiha*, vrk. 10/a – 10/b, 12/a-b.

Deli Fakı gibi önde gelen âsilerin yaptıkları ve ber-teraf edilme süreci hakkında bilgiler vermektedir. Bu yönüyle de XIX. yüzyıl Güney Anadolu'nun siyasi ve sosyal tarihini aydınlatıcı mahiyettedir. Diğer yandan özellikle Cevdet Paşa, Derviş Paşa ve bu harekâta katılanların biyografileri hakkında da önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Cevdet Paşa'nın bizzat Fırka-i İslâhiye'nin faaliyetlerine katıldığı düşünülürse verdiği bilgilerin orijinalliği lâyihanın kıymetini daha da arttırmaktadır. Yapılan tespitlere göre, şimdiye kadar yapılmış araştırma eserlerde, Fırka-i İslâhiye'yi ve Cevdet Paşa'yı konu alan çalışmalarda, bugüne kadar söz konusu lâyihanın varlığından bahseden bir kayda da rastlanmamıştır.²¹

Söz konusu lâyiha, bölge hakkında bilgi veren *Tezâkir* ve *Ma'rûzât* adlı eserlerle aynı zamanda ve aynı kalemden çıkmış olmasına rağmen takdim şekli, gayesi, muhtevası ve fiziki niteliği bakımından bazı farklılıklar taşımaktadır. *Tezâkir*, Cevdet Paşa'nın vak'anüvisliği zamanında (1855 - 1865) bizzat kendisinin de içinde bulunduğu olaylara dair tuttuğu notlardan teşekkül eden bir hâtırat niteliği taşımakta ve halefi Lütü Efendi'ye gönderdiği tezkirelerden meydana gelen notlardan oluşmaktadır.²² Kırk tezkireden meydana gelen eserin ilk tezkiresi daha önceki vak'anüvislerin durumları hakkındadır; ardından gelen dört tezkire Ahmed Lütü Efendi'ye bazı vesikalar gönderdiğine dairdir. 6. ile 39. tezkirelerde ise Cevdet Paşa'nın bizzat yaşadığı Tanzimat devrinin bir kısım olayları ile bu dönemin hemen hiçbir eserde bulunmayan siyasî, sosyal ve ahlâkî durumu yer almaktadır. Eserde Bosna - Hersek teftişi, Kozan ıslahatı gibi kendisinin katıldığı olaylarla devlet ve saray adamlarının birbirleriyle olan çekişmeleri, türlü menfaat çatışmaları,

²¹ Osman Keskinoglu, "Ahmed Cevdet Paşa (1822 - 1895) Hayatı ve Eserleri", *Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 14, S. 1, 1966, s. 221 - 234; Akif Bilge Çelik, *Fırka-i İslâhiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2008; Vahit Çabuk, "Fırka-i İslâhiye - İskenderun ve Payas", *Türk Kültürü*, S. 161, 1976, s. 291 - 298; Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", *Tarih Dergisi*, S. 27, İstanbul 1973, s. 1-20; Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye", *DİA*, c. XIII, İstanbul 1996, s. 35 - 37; Y. Halaçoğlu - M.A. Aydın, "Cevdet Paşa", s. 443 - 450; Sina Akşin, "Ahmet Cevdet Paşa ve Fırka-yı İslâhiye", *Ahmet Cevdet Paşa (1823 - 1895) (Vefatının 100. Yılında Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu Bildirileri:9 - 11 Haziran 1995)*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s. 117 - 121; M. Fatih Sansar, *Fırka-i İslâhiye ve Osmanîye (Cebel-i Bereket)*, Osmanîye 2006; Nuri Yavuz, "Fırka-i İslâhiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, c.5, S. 10, Yaz 2012, s. 113 - 127; Nuri Yavuz, *Fırka-i İslâhiye*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2004.

²² *Tezâkir*'in içeriği hakkında daha fazla bilgi için bkz. Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, Yay. Cavit Baysun, TTK, Ankara 1991, s. IX - XX.

İstanbul'un o zamanki iç yüzü samimi ve sade bir dille anlatılmıştır. Son tezkirede kendi biyografisi yer almaktadır. Eserin ilk tezkireleri *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*'nın 44. (1 Haziran 1333) ve 47. (1 Ekim 1333) sayılarında "Vak'anüvis Cevdet Paşa'nın Evrakı" başlığı ile yayımlanmıştır. Yeni harflerle tam neşri ise Mehmet Cavit Baysun tarafından dört cilt halinde yapılmıştır.²³ *Tezâkir*'in Cevdet Paşa'nın el yazısıyla olan müsveddeleri yirmi bir defter halinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda Cevdet Paşa Yazmaları arasında 1 - 21 numaralarda bulunmaktadır.

Ma'rûzât adlı eserini ise Sultan II. Abdülhamid'in emriyle kaleme almış ve 1839 - 1876 yılları arasındaki tarihî ve siyasî olayları cüzdanlar şeklinde özet olarak anlatmıştır. Padişaha sunulması dolayısıyla da *Ma'rûzât* ismini vermiştir.²⁴ Devrine göre sade bir dille ve beş cüzdan halinde kaleme alınan *Ma'rûzât*'ın, Cevdet Paşa'nın arizalarından anlaşıldığına göre, halen mevcut olmayan birinci cüzdanı Tanzimat'tan Abdülmecid'in saltanatının sonlarına (1273/1856), ikinci cüzdanı Sultan Abdülaziz'in ilk devirlerine (1279/1863), üçüncü cüzdanı Sultan Abdülaziz'in aynı yıl Mısır seyahatinden 1281 (1865) yılında Fırka-i İslâhiye'nin İskenderun'a çıkışına, dördüncü cüzdanı 1283 (1866) yılına, beşinci cüzdanı ise aynı tarihte Halep zaptiyesinin tanziminden II. Abdülhamid'in saltanatının ilk devirlerine (1293/1876) kadar gelmektedir. *Ma'rûzât*, Abdülhamid'in isteği doğrultusunda ve onun mizacına uygun bir dille yazılmıştır. *Ma'rûzât*'ın cüzdanları II. Abdülhamid'in tahttan indirilişine kadar onun yanında kalmış, daha sonra Yıldız evrakı arasında ele geçmiştir. Bu arada birinci cüzdan kaybolmuştur. Eserin Cevdet Paşa'nın el yazısı ile olan müsveddeleri İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda Cevdet Paşa Yazmaları arasında 22 - 25 numaralarda bulunmaktadır. Sultan Abdülhamid'e takdim edilen üç ve dördüncü cüzdanlar ise Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndedir. İki, üç ve dördüncü cüzdanlar bazı atlamalarla Ahmed Refik (Altınay) tarafından *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nın XIV - XVI. (1924 - 1925) ciltlerinde neşredilmiş, ayrıca eserin tamamı yeni harflerle Yusuf Halaçoğlu tarafından yayımlanmıştır.²⁵

²³ Y. Halaçoğlu - M.A. Aydın, "Cevdet Paşa", s. 448.

²⁴ *Ma'rûzât*'in içeriği hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. XI - XV.

²⁵ Y. Halaçoğlu - M.A. Aydın, "Cevdet Paşa", s. 448 - 449.

4. Sonuç

Yukarıda tanıtımı yapılmış Cevdet Paşa'ya ait *Kozan ve Gâvur Dağı Hakkında Lâyiha* isimli eser, Fırka-i İslâhiye'nin faaliyetleri hakkında bilgiler aktaran birinci elden bir kaynaktır. XIX. yüzyıl ortalarında Kozan ve Gâvur Dağları coğrafyasının idarî, sosyal ve ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Cevdet Paşa, ilim ve devlet adamı olarak bir lâyiha hazırlamıştır. Bunda aldığı eğitimin payı büyüktür. Çukurova, Kozan ve Gâvur Dağları bölgesinde gördüğü yerler hakkında sadece tarihi ve coğrafi bilgiler vermekle yetinmemiş, kısmen de olsa, insanların o günkü sosyal hayatları ve gelenekleri hakkında da gözlemlerini aktarmıştır. Bu itibarla söz konusu lâyiha, bölge tarihi üzerine araştırma yapanlar açısından kısa sayılabilecek önemli ve değerli bilgiler içermektedir. Ayrıca söz konusu lâyiha, Osmanlı tarihi için mühim bir kaynak olup XIX. yüzyıl ortaları Güney Anadolu'nun siyasi ve sosyal tarihini, kısmen de olsa, aydınlatıcı mahiyettedir. Söz konusu lâyihanın ilim âlemine kazandırılması ve Osmanlı idaresindeki Hatay, Antep, Osmaniye, Adana, Maraş ve çevresinin idari ve sosyal tarihi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İAK.)

Muallim Cevdet Yazmaları (MC - Yz) B.000031, *Kozan ve Gâvur Dağı Hakkında Lâyiha*.

1.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, İ.MMS (İradeler - Meclis-i Mahsus), Dos. No: 42/1724, vrk. 1, 10 Ramazan 1288/23 Kasım 1871 tarihli irade.

2. Kaynak Eserler

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Cevdet Paşa, *Tezâkir 21 - 39*, Yay. Cavit Baysun, TTK, Ankara 1991.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C. IV, İstanbul 1311.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 6, Haz. Nuri Akbayar, YKY., İstanbul 1996.

Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Türki*, İstanbul 1317.

3. Tetkik Eserler

Akşin, Sina, “Ahmet Cevdet Paşa ve Fırka-yı İslahiye”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) (Vefatının 100. Yılında Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu Bildirileri: 9 - 11 Haziran 1995)*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s. 117 - 121.

Arıtan, Ahmet Saim, “Türk Ebru Sanatı”, *Türkler*, c. 12, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 20002, s. 328 - 330.

Arıtan, Ahmet Saim, “Türk Ebrû San‘atı ve Bugünkü Durumu”, *Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 5, Konya 1999, s. 412 - 441.

Çabuk, Vahit, “Fırka-i İslahiye - İskenderun ve Payas”, *Türk Kültürü*, S. 161, 1976, s. 291 - 298.

Çelik, Akif Bilge, *Fırka-i İslâhiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2008.

Çelik, Yüksel, “Serasker”, *DİA*, c. 36, Ankara 2009, s. 547 - 549.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (24.Baskı), Aydın Kitabevi, Ankara 2007.

Halaçoğlu, Yusuf - Aydın, M. Akif, “Cevdet Paşa”, *DİA*, c. 7, Ankara 1993, s. 443 - 450.

Halaçoğlu, Yusuf, “Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskân”, *Tarih Dergisi*, S. 27, İstanbul 1973, s. 1 - 20.

Halaçoğlu, Yusuf, “Fırka-i İslahiye”, *DİA*, c. XIII, İstanbul 1996, s. 35 - 37.

Keskinoğlu, Osman, “Ahmed Cevdet Paşa (1822 - 1895) Hayatı ve Eserleri”, *Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 14, S. 1, 1966, s. 221 - 234

Kütükoğlu, Mübahat S., “Lâyiha”, *DİA*, c. 27, Ankara 2003, s. 116 - 117.

Ölmezoğlu, Ali, “Cevdet Paşa”, *İA*, c. III, İstanbul 1993, s. 114 - 123.

Sansar, M. Fatih, *Fırka-i İslahiye ve Osmaniye (Cebel-i Bereket)*, Osmaniye 2006.

Serin, Muhittin, “Rik‘a”, *DİA*, c. 35, Ankara 2008, s. 108 - 109.

Kozan ve Gâvur Dağları Hakkında Bir Lâyiha

Türk Kütüphaneciler Derneği, *Osmanlı İmparatorluğunda Yazma Eser ve Ferman Süsleme Sanatı*, Haz. Hüseyin Odabaş – Coşkun Polat, Ankara 2015, s. 104 - 105.

Yavuz, Nuri, “Fırka-i Islahiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri”, *Gazi Akademik Bakış*, c. 5, S. 10, Yaz 2012, s. 113 - 127.

Yavuz, Nuri, *Fırka-i Islahiye*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2004.

Yıldırım, Mehmet - Kadioğlu, Songül; *Defterhânedен Tapu ve Kadastro'ya “Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün Tarihçesi”*, TKGM Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2010.